

تقابل پناهگاه آلودگی و توسعه پایدار؛ واکاوی شروط زیست‌محیطی در توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری

دکتر مجتبی سبحانی‌نیا*

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

افزایش سرمایه‌گذاری خارجی، با رشد و توسعه اقتصادی بسیاری از کشورها در دو دهه اخیر همراه بوده و رقابتی را در جامعه بین‌المللی برای جذب بیشتر سرمایه‌گذاری خارجی برانگیخته است. یک چالش اصلی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی، حمایت از منافع سرمایه‌گذاران خارجی و در عین حال، حفاظت از محیط‌زیست دولت میزبان است. سرمایه‌گذاری خارجی منبع مهم تأمین سرمایه و انتقال دانش و فناوری جهت رشد و توسعه اقتصادی به ویژه در کشورهای در حال توسعه است؛ لیکن همواره باید در خاطر داشت که رشد اقتصادی ناشی از گسترش سرمایه‌گذاری خارجی و صنعتی شدن ممکن است پیامدهای زیست‌محیطی نامطلوبی در کشور میزبان به همراه داشته باشد. این پژوهش در پی واکاوی شرایط و الزامات زیست‌محیطی مؤثر در توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی با رویکرد پایداری محیط‌زیست، با هدف بیشینه استفاده از سرمایه‌گذاری خارجی به عنوان ابزار توسعه اقتصادی و به تبع آن ارتقاء سطح رفاه عمومی در کشور، در عین حال، کمینه آثار ناخواسته سرمایه‌گذاری خارجی است. مقاله پیش رو، بر مبنای روشی تحلیلی-توصیفی مبتنی بر گردآوری اطلاعات به نحو کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد علیرغم آنکه توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری در ایران شامل مقرراتی جهت تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری‌های خارجی بوده، لیکن در اکثر موارد اشاره‌ای به حفاظت از محیط‌زیست نشده است. این امر در بلندمدت می‌تواند ایران را به «پناهگاه آلودگی» صنایع و فناوری‌های آلاینده سرمایه‌گذاران خارجی بدل سازد. با هدف عدم تحقق این پیامد نامطلوب، پیشنهاد می‌شود شروطی متضمن حمایت و تشویق از سرمایه‌گذاری خارجی در قالب صنایع کم‌کربن، تسهیل انتقال و توسعه فناوری‌ها و نوآوری‌های روز دنیا و سازگار با محیط‌زیست و تغییر اقلیم، و همچنین الزام به استفاده از انرژی‌های پاک با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز، که توسعه‌ای پایدار را به همراه خواهد داشت، در توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری درج گردد.

* دانش‌آموخته دکتری حقوق محیط‌زیست، دانشگاه تهران، تهران، ایران. / عضو کانون وکلای دادگستری مرکز. /

نویسنده مسئول / ایمیل: mo.sobhaninia@ut.ac.ir

کلیدواژگان

توافقتنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذاری خارجی، حفاظت از محیط‌زیست، پناهگاه آلودگی، توسعه پایدار.

مقدمه

سرمایه‌گذاری خارجی به دلیل تأثیرات توسعه‌ای خود در کشورهای میزبان، به ویژه کشورهای در حال توسعه، به عنوان عامل مؤثر بر رشد اقتصادی جوامع تلقی می‌گردند. در گذشته، کشورها کمتر علاقه به سرمایه‌گذاری خارجی داشتند و عقیده رایج بین دولت‌ها بر این بود که سرمایه‌گذاری خارجی، منجر به نقض استقلال دولت میزبان و وابستگی اقتصادی آن به خارج از مرزها می‌شود. لیکن حال، به دلیل نقش آفرینی مطلوب سرمایه‌گذاری خارجی در توسعه اقتصادی کشورها، این نگرش تغییر یافته است. به طور کلی، «میزان جذب تسهیلات خارجی در بازارهای مالی جهان، خود از نشانه‌های سطح استحکام اقتصادی و حقوقی کشور میزبان تلقی می‌گردد» (قدرتی راد و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۱۲)؛ (Ghodrati Rad and et al., 2021: 212).

لیکن در صورت عدم وجود سازوکارهای نظارتی مناسب، سرمایه‌گذاری خارجی می‌تواند خسارات زیست‌محیطی غیرقابل جبرانی در پی داشته باشد. به عبارت دیگر، سرمایه‌گذاری خارجی بدون در نظر گرفتن استانداردهای زیست‌محیطی می‌تواند به انتقال صنایع آلاینده به کشورهای در حال توسعه و بهره‌برداری بی‌رویه و غیراصولی از منابع طبیعی تجدیدناپذیر منجر شود. از این رو، برخی محققان بر این باورند که «گسترش فزاینده سرمایه‌گذاری خارجی در سطح جهانی موجب انتقال صنایع آلاینده به مناطقی خواهد شد که قوانین و مقررات زیست‌محیطی سهل‌تری دارند؛ و در عمل این مناطق به پناهگاه‌هایی برای آلودگی تبدیل می‌شوند» (اصفحانی و نادری، ۱۳۹۵: ۵)؛ (Esfahani and Naderi, 2017: 5).

در این تحقیق، هدف آن نیست تا به نحوی موشکافانه به واکاوی تمامی توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری جمهوری اسلامی ایران پرداخته شود و حقوق و تعهدات دولت ایران نسبت به هر کدام یا برخی از دولت‌های اطراف این توافقنامه‌ها تبیین گردد؛ بلکه هدف، انجام پژوهش نظری در شروط و تعهدات زیست‌محیطی مندرج در این توافقنامه‌ها است. شایان ذکر است، این پژوهش از این منظر، پژوهشی بدیع و نو با رویکردی خاص می‌باشد. برای نیل به این مقصود، موضوع مدنظر با روشی توصیفی، تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، مورد واکاوی قرار خواهد گرفت. فرضیه پژوهش حاضر بر این مبنا استوار است که به دلیل فقدان درک و برداشت صحیح سیاست‌گذاران کشور از سرمایه‌گذاری خارجی و تبعات ناخواسته اجتماعی و زیست‌محیطی آن - که از مهم‌ترین اثرات زیانبار آن می‌توان به تغییر اقلیم اشاره داشت - عمده توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری توجیهی به مسئله محیط‌زیست نداشته‌اند؛ با توجه به آثار سوء ادامه روند کنونی، پیشنهاداتی در راستای اصلاح آن ارائه خواهد شد.

۱- پیشینه پژوهش

آرش بهزادی پارسی و جمال سیفی در مقاله خود با عنوان «رابطه حقوق سرمایه‌گذاری خارجی و تعهدات بین‌المللی حقوق بشر و محیط‌زیست» (بهزادی پارسی و سیفی، ۱۳۹۸: ۴۳-۷۴)؛ (Behzadi Parsi and Seifi, 2019: 43-74) به این سؤال عمده پرداخته‌اند که محاکم داوری سرمایه‌گذاری با چه سازوکار حقوقی باید تنازع بین اصول حقوق بین‌الملل بشر و محیط‌زیست و حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری را حل کنند. در این راستا و در تشریح تقابل میان حقوق سرمایه‌گذاران خارجی با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، برخی اصول حقوق بین‌الملل از جمله حاکمیت دائم بر منابع طبیعی، حق توسعه، حقوق فرهنگی از جمله حقوق بومیان با تأکید بر رویه‌های داوری بین‌المللی سرمایه‌گذاری خارجی مورد واکاوی قرار داده‌اند.

حمید بذریچاق و فرزاد کریمی خنجری در اثر خود با عنوان «جایگاه تعهدات محیط‌زیستی در حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی با تأکید بر سرمایه‌گذاری در حوزه نفت» (بذریچاق و کریمی خنجری، ۱۴۰۱: ۹۰-۱۰۱)؛ (Bazpach and Karimi Khanjari, 2020: 90-101) به بررسی موضوع تعهدات زیست‌محیطی در سرمایه‌گذاری‌های خارجی پرداخته‌اند. تحقیقات نامبردگان نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاران نفتی اغلب تعهدات زیست‌محیطی را نادیده انگاشته و در عین حال، کشورهای میزبان که اغلب از کشورهای در حال توسعه می‌باشند، به دلیل محدودیت‌های مالی و مشکلات اقتصادی با هدف جذب بیشتر سرمایه‌گذاران انعطاف از خود نشان می‌دهند، که یکی از حوزه‌های انعطاف آن‌ها، قوانین و ضوابط زیست‌محیطی است. در حالیکه با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی کنونی، دولت‌ها باید با وضع و اجرای قوانین و مقررات سخت‌گیرانه و محدودکننده، نقض تعهدات زیست‌محیطی را به حداقل برسانند.

هومن حیدری، فتح‌اله رحیمی و اسماعیل شاهسون در پژوهشی با عنوان «رویکرد حقوق ایران به محیط‌زیست در اجرای قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی» (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۹-۱۳۳)؛ (Heydari and et.al, 2022: 119-133) ضمن پرداختن به بیان ارتباط سرمایه‌گذاری خارجی و حفاظت از محیط‌زیست، به بررسی رویکرد اتخاذی برخی قوانین همچون قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست، قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر، قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی نفتی و... در قبال سرمایه‌گذاری خارجی پرداخته‌اند. این در حالی است که اساساً، توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری دوجانبه دولت ایران با سایر کشورها و شروط مندرج در آنها (از جمله شروط زیست‌محیطی)، از چشم نویسندگان اثر مغفول مانده است.

جمشید پژویان و فاطمه زندی در یکی از اولین آثار که به موضوع تأثیر سرمایه‌گذاری خارجی بر محیط‌زیست پرداخته است، با عنوان «ارتباط بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و محیط‌زیست» (پژویان و زندی، ۱۳۸۹: ۱-۲۶)؛ (Pajooian and Zandi, 2011: 1-26) به این نتیجه دست یافته‌اند که جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی، در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه بر روی کیفیت محیط‌زیست اثرات متفاوتی را بر جای گذاشته است؛ به گونه‌ای که در کشورهای توسعه‌یافته با افزایش سرمایه‌گذاری خارجی، میزان انتشار آلاینده‌ها کاهش یافته است؛ این در حالی است که در

روندی معکوس، افزایش سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای در حال توسعه، بر میزان آلاینده‌ها افزوده است. به عبارت دیگر، جریان ورود سرمایه‌گذاری خارجی، عامل بروز معضلات زیست‌محیطی در کشورهای در حال توسعه به عنوان کشورهای میزبان می‌گردد. یافته‌های این اثر حاکی از آن است که فرضیه پناهگاه آلودگی در کشورهای با درآمد متوسط و پایین به عنوان کشورهای در حال توسعه تأیید می‌شود.

نوآوری پژوهش حاضر نسبت به سایر آثار پژوهشی آن است که برای نخستین بار تمامی توافقات‌های سرمایه‌گذاری دوجانبه جمهوری اسلامی ایران با سایر کشورها از منظر درج شروط زیست‌محیطی و قواعد تضمین‌کننده محیط‌زیست سالم مورد واکاوی قرار گرفته‌اند.

۲- چارچوب مفهومی

سرمایه‌گذاری خارجی، متضمن انتقال دارایی مادی و غیرمادی از کشوری به کشور دیگر به منظور تولید ثروت است. سرمایه‌گذاری خارجی به دو گروه عمده تقسیم می‌شود؛ گروه اول شامل مواردی است که سرمایه‌گذار علاوه بر اعمال مالکیت بر سرمایه، کلاً یا بعضاً مدیریت و کنترل سرمایه را نیز به عهده دارد. به این نوع سرمایه‌گذاری، «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی» اطلاق می‌شود. در این نوع از سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذار ممکن است نسبت به راه‌اندازی و تشکیل یک شرکت یا بنگاه اقتصادی جدید در کشور پذیرای سرمایه اقدام نماید و یا از طریق تملک بخشی از سهام یا سهم‌الشرکه یک شرکت یا بنگاه اقتصادی موجود، نسبت به سرمایه‌گذاری و کنترل و مدیریت آن شرکت یا بنگاه اقتصادی مبادرت نماید. سرمایه‌گذاری خارجی ممکن است در «بازار سرمایه» و از طریق بازار بورس نسبت به خرید سهام، اوراق قرضه، اوراق مشارکت و یا سایر اوراق بهادار اقدام کند. در این نوع سرمایه‌گذاری که به آن «سرمایه‌گذاری پرتفولیو» و یا بعضاً «سرمایه‌گذاری خارجی غیرمستقیم» اطلاق می‌شود، سرمایه‌گذار به دنبال کنترل و مدیریت سرمایه نیست بلکه به دنبال سود و منفعت است (شیروی، ۱۳۹۶: ۱۶۹)؛ (Shiravi, 2016: 169).

سرمایه‌گذاری خارجی یکی از مهم‌ترین عوامل مطرح در زمینه افزایش تعاملات اقتصادی در عرصه بین‌المللی است؛ که بکارگیری این نوع سرمایه‌گذاری اهدافی چون ارتقاء فناوری، توسعه مهارت و مدیریت برای رشد توان کیفی نیروی کار داخلی، افزایش استاندارد تولیدات داخلی، توسعه بازارهای صادراتی و حرکت به سوی اقتصاد باز را دنبال می‌کند. از این رو، «وظیفه دولت کمک به پویایی صنایع و کارآفرینان داخلی برای جلب مشارکت شرکای خارجی شامل سرمایه‌گذار یا عرضه‌کننده فناوری است» (حری و صادقی، ۱۳۹۸: ۱۲۰)؛ (Horry and Sadeghi, 2019: 120). سرمایه‌گذاری خارجی منبع مهم تأمین سرمایه و انتقال دانش و فناوری جهت رشد و توسعه اقتصادی به ویژه در کشورهای در حال توسعه است؛ لیکن همواره باید در خاطر داشت که «رشد اقتصادی ناشی از گسترش سرمایه‌گذاری خارجی و صنعتی شدن ممکن است پیامدهای زیست‌محیطی نامطلوبی در کشور میزبان به همراه داشته باشد» (ترابی و رادفر، ۱۳۹۵: ۲۴۳)؛ (Torabi and Radfar, 2016: 243).

نحوه اثرگذاری سرمایه‌گذاری خارجی بر کیفیت محیط‌زیست بطور خاص در کشورهای در حال توسعه می‌تواند شدیدتر باشد. برخی محققان معتقدند... سرمایه‌گذاری خارجی به علت اثرگذاری بر رشد اقتصادی می‌تواند بر کیفیت محیط‌زیست تأثیر بگذارد... (Mabey and McNally, 2009: 3). از این رو، اگرچه «سرمایه‌گذاری خارجی، از اسباب رشد اقتصادی کشورهای میزبان دانسته شده است» (Marisi, 2020: 33)؛ لیکن... ممکن است اثرات جانبی مخربی همچون آلودگی محیط‌زیست، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی و حتی تسریع در روند تغییر اقلیم در سراسر جهان را به همراه داشته باشد... (Jorgenson, 2016: 334). بر این اساس، برخی از محققان با بیان فرضیه «پناهگاه آلودگی» نتیجه می‌گیرند که ورود سرمایه‌گذاری خارجی به کشورهای در حال توسعه منجر به افزایش آلودگی و تخریب محیط‌زیست می‌شود. این موضوع اغلب پیامد ورود سرمایه‌گذاری خارجی به کشورهای میزبان با سطح استانداردهای زیست‌محیطی پایین است که عمدتاً درآمد پایینی نیز دارند. یکی از نگرانی‌های طرفداران این دیدگاه این است که تجارت آزاد در شرایطی که کشورها برای کاستن از هزینه‌های استانداردهای زیست‌محیطی اقدام به رقابت در مقررات زدایی می‌کنند، این امر ممکن است موجب تنزل کلی استانداردهای زیست‌محیطی بین‌المللی شود. در این شرایط مقررات زیست‌محیطی کمتر سخت‌گیرانه در یک کشور، هزینه نسبی تولید را در بین سایر شرکای تجاری بالا برده و در تولید کالاها آلاینده، یک مزیت نسبی ایجاد می‌نماید. یکی دیگر از نگرانی‌ها، انتقال صنایع آلاینده به کشورهایی است که سیاست‌های زیست‌محیطی در آن‌ها در سطح پایینی قرار دارند. فرضیه نقل مکان، به این موضوع می‌پردازد که «مقررات زیست‌محیطی ممکن است اثرات پویا بر جریان سرمایه داشته و انتقال صنایع آلاینده را به کشورهای با مقررات زیست‌محیطی آسان تشویق نماید» (دلدار و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۷)؛ (Deldar and et.al, 2021, 147)

در واقع، براساس فرضیه «پناهگاه آلودگی» به دلیل آنکه دولت‌های توسعه‌یافته، استانداردهای زیست‌محیطی سخت‌گیرانه‌تری را نسبت به سایر کشورها اعمال می‌کنند، صنایع آلاینده این کشورها، عملیات و فرآیند تولید خود را به کشورهایی با سیاست‌های زیست‌محیطی ضعیف‌تری انتقال می‌دهند. «کشورهای در حال توسعه نیز از این موضوع به عنوان مزیت نسبی خود بهره‌برداری کرده و به پناهگاهی امن برای جذب صنایع آلوده‌کننده تبدیل می‌شوند. زیرا براساس نظریه مزیت نسبی، کشور مورد نظر در تولید کالاها و خدماتی تخصص پیدا خواهد کرد که آن کالاها و خدمات را با هزینه نسبی کمتری در قیاس با کشورهای دیگر تولید می‌کند و در مقابل کالاها و خدماتی را وارد خواهد کرد که آن کالاها را به طور نسبی با هزینه بیشتری در قیاس با کشورهای دیگر تولید می‌کند. از این رو، همچنانکه وضع استانداردهای زیست‌محیطی پایین در یک کشور به عنوان مزیت نسبی و عاملی جهت انتقال صنایع آلاینده به این کشورها محسوب می‌شود، در آن صورت فرضیه پناهگاه آلودگی تأیید شده و این امر سبب ایجاد تغییراتی در الگوی سرمایه‌گذاری خارجی خواهد بود» (کازرونی و فشارکی، ۱۳۹۴: ۱۸۵)؛ (Kazeroni and Fesharaki, 2015: 185). به عبارت دیگر،

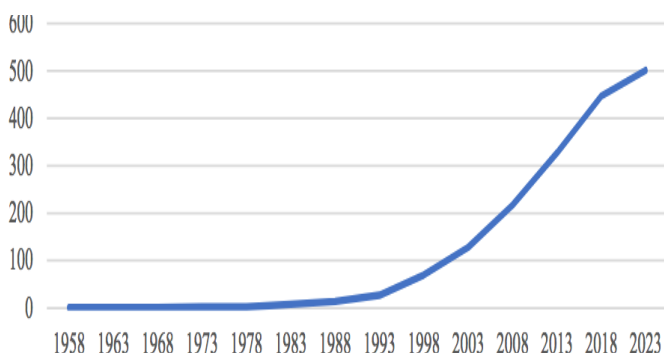
¹. Pollution Haven

با گسترش سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای در حال توسعه، کیفیت محیط‌زیست در این کشورها افت چشمگیری پیدا خواهد کرد. بر این اساس، استدلال می‌شود که اصلاح قوانین و مقررات زیست‌محیطی و بکارگیری استانداردهای سخت‌گیرانه جهت جلوگیری از انتقال صنایع آلاینده و یا فناوری‌های از رده خارج به کشورهای در حال توسعه، امری ضروری به نظر می‌رسد. آنکتاد نیز به ارتباط بین سرمایه‌گذاری خارجی و تخریب محیط‌زیست بدین نحو تأکید کرده است: «جهانی شدن تولید کالاها و خدمات از طریق سرمایه‌گذاری خارجی، منجر به فزونی مخاطرات زیست‌محیطی در بسیاری از کشورها و بخش قابل توجهی از جهان شده است» (UNCTAD, 2020: 49). دولت‌های میزبان برای دستیابی به اهداف اقتصادی سرمایه‌گذاری خارجی و کاهش اثرات منفی آن با سایر کشورها اقدام به انعقاد موافقتنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری می‌نمایند. چنین رویکردی از نیمه دوم قرن بیستم خصوصاً پس از جنگ دوم جهانی آغاز شد و نظام معاهداتی را به عنوان روش تکمیلی جهت ترویج این اهداف، ... ابتدا با انعقاد عهدنامه‌های مودت و تجارت و دریانوردی بین دولت‌ها و پس از آن در موافقت‌نامه‌های دوجانبه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری گسترش یافت و امروزه اهمیت آن دو چندان شده است... (خسروی و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۶)؛ (Khosravi and et.al, 2022: 66).

۳- سیر تاریخی شکل‌گیری توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری با رویکرد زیست‌محیطی

درج شروط زیست‌محیطی در توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی را می‌توان روندی جهانی دانست. جستجوی کلیدواژه «محیط زیست» در پایگاه داده مرتبط با توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری بین‌المللی، که تحت نظر کنفرانس سازمان ملل درباره تجارت و توسعه (آنکتاد) گردآوری شده است، نشان دهنده روندی رو به افزایش در شکل‌گیری توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری است؛ تصویر شماره ۱ این روند را منعکس می‌نماید. در بازه زمانی بین سال‌های ۱۹۵۸ تا ۱۹۹۳، تعداد اندکی از توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری به محیط‌زیست توجه داشتند؛ در حالی که سرعت انعقاد این توافقنامه‌ها که دربردارنده شروط زیست‌محیطی می‌باشند در دهه‌های بعد افزایش معناداری یافته است. به نحوی که در طول ۲۰ سال گذشته، تعداد توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری حاوی شروط زیست‌محیطی از ۱۰۰ توافقنامه به ۵۰۰ توافقنامه افزایش یافته است. (طبق نمودار صفحه بعد)

اگرچه ارائه یک طبقه‌بندی جامع از تمامی شروط زیست‌محیطی در توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری بین‌المللی به دلیل تفاوت در محتوا و دامنه این شروط امری دشوار است؛ لیکن می‌توان بطور خلاصه برخی از این شروط را مورد واکاوی قرار داد. اساساً... شروط زیست‌محیطی مندرج در توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی به طور کلی شامل شناسایی حفاظت محیط‌زیست به عنوان یکی از اهداف اصلی توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری؛ یا به رسمیت شناختن حق اعمال حاکمیت دولت میزبان در نحوه برخورد با سرمایه‌گذاری خارجی؛ و یا تعهد مستمر دولت میزبان در عدم کاهش استانداردهای زیست‌محیطی می‌شود... (Beharry and Kuritzky, 2015: 383).

شکل (۱): تعداد توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری بین‌المللی متضمن شروط زیست‌محیطی

Figure (1): Number of International Investment Agreements including Environmental Clauses

منبع: (پایگاه اطلاعات داده آنکتاد، ۱۴۰۲)؛ (UNCTAD IIAs Navigator Data Base, 2023)

سال ۲۰۱۱ را باید نقطه عطفی در انعقاد توافقنامه سرمایه‌گذاری خارجی با رویکردی زیست‌محیطی دانست. بر طبق گزارش سازمان توسعه و همکاری اقتصادی، «تا پیش از سال ۲۰۱۱ صرفاً ۱۳۳ توافقنامه از مجموع ۱۶۲۳ توافقنامه سرمایه‌گذاری بین‌المللی حاوی شروط زیست‌محیطی بودند» (Gordon and Pohl, 2011: 12). در پایگاه اطلاعات داده آنکتاد، مجموع توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری تا سال ۲۰۲۳، ۲۵۸۴ توافقنامه شمارش شده است. همانطور که در جدول شماره (۱) نشان داده شده است، ۱۴۷ توافقنامه حاوی اشاراتی به محیط‌زیست در مقدمه خود هستند؛ همچنین ۳۲۳ توافقنامه متضمن شروط مرتبط با سلامت عمومی و محیط‌زیست می‌باشند. علاوه بر این، دولت‌ها در ۱۲۳ توافقنامه سرمایه‌گذاری متعهد به عدم کاهش استانداردهای زیست‌محیطی در رقابت در جذب سرمایه‌گذاری خارجی شده‌اند. نهایتاً، در ۲۴۳ توافقنامه مقررهای با عنوان «استثنائات عمومی» در نظر گرفته شده است که بر طبق آن دولت‌های میزبان قادر هستند در مواردی که حیات و سلامت انسان و محیط‌زیست به خطر بیافتد، اقدامات ضروری را علیه سرمایه‌گذار خارجی به عمل آورند.

تعداد توافقنامه سرمایه‌گذاری خارجی	تعداد توافقنامه سرمایه‌گذاری خارجی حاوی شرط عدم کاهش استانداردهای زیست‌محیطی	تعداد توافقنامه سرمایه‌گذاری خارجی حاوی شروط زیست‌محیطی	تعداد توافقنامه سرمایه‌گذاری خارجی ارجاعات زیست‌محیطی در مقدمه	تعداد کل توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی
243	123	323	147	2584
9.40%	4.76%	12.5%	5.69%	100%

جدول (۱): تعداد توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی متضمن شروط زیست‌محیطی

Table (1): Number of International Investment Agreements including Environmental Clauses

منبع: (پایگاه اطلاعات داده آنکتاد، ۱۴۰۲)؛ (UNCTAD IIAs Navigator Data Base, 2023)

امروزه، دغدغه‌های زیست‌محیطی به وضوح در موافقتنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری قابل مشاهده‌اند. برخی از توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری در مقدمه خود به «حفاظت محیط‌زیست» یا «توسعه پایدار» اشاره کرده‌اند. در مواردی، محیط‌زیست در قالب یکی از اولویت‌ها و یا یکی از اهداف توافقنامه سرمایه‌گذاری جای گرفته است. در دیگر موارد به طور واضح‌تری به آن اشاره شده است. توافقنامه دوجانبه سرمایه‌گذاری بین کانادا و چین به طور مشخص به ارتقاء سرمایه‌گذاری بر مبنای اصل توسعه پایدار اشاره می‌نماید (Canada-China BIT, 2014). توافقنامه دوجانبه سرمایه‌گذاری بین ژاپن و سوئیس در مقدمه خود به عزم طرفین در پیاده‌سازی توافقنامه مذکور در جهت حفاظت و حراست از محیط‌زیست و ارتقاء مصرف بهینه منابع طبیعی در راستای اهداف توسعه پایدار و همچنین اولویت بخشیدن به حل چالش‌های تغییرات اقلیمی اشاره می‌نماید (Japan- Swiss BIT, 2009).

۴- توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری ج.ا. ایران با سایر کشورها

جمهوری اسلامی ایران تا سال ۱۴۰۲، هفتاد توافقنامه دوجانبه سرمایه‌گذاری - به شرح جدول ذیل - را به تصویب رسانده است. این ... توافقنامه‌های بین‌المللی پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی از اعتبار برابری با قوانین داخلی برخوردار بوده و در محاکم دادگستری قابل استناد می‌باشند... (پورهاشمی و سبحانی‌نیا، ۱۳۹۹: ۲۷۲)؛ (Poorhashemi and Sobhaninia, 2020: 271). با بررسی تمامی توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری منعقد شده از سوی دولت ایران، ملاحظه می‌شود صرفاً ۹ توافقنامه سرمایه‌گذاری (حدود ۱۳ درصد مجموع توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری منعقد شده) به نحوی حاوی شروط و تعهداتی پیرامون حفاظت از محیط‌زیست بوده‌اند. این ۹ توافقنامه عبارتند از: توافقنامه‌های تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین جمهوری اسلامی ایران با تانزانیا، اسلواکی، ژاپن، سنگاپور، لوکزامبورگ، چک، مجارستان، عراق و کرواسی. در این بخش، شروط و تعهدات زیست‌محیطی مندرج در هر یک از این توافقنامه مورد واکاوی قرار خواهند گرفت.

۴-۱- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و تانزانیا

این توافقنامه دوجانبه سرمایه‌گذاری، نخستین توافقنامه سرمایه‌گذاری منعقد شده از سوی ایران است که در آن به حفاظت از محیط‌زیست اشاره شده است. طبق ماده (۸) توافقنامه با عنوان «اقدامات بهداشتی، ایمنی و زیست‌محیطی»، طرف‌های متعاقد موافقت نموده‌اند که تشویق سرمایه‌گذاری از طریق نادیده گرفتن اقدامات داخلی مربوط به بهداشت، ایمنی یا محیط‌زیست صورت نپذیرد. در ادامه این ماده مقرر شده است چنانچه یک طرف ملاحظه نماید که طرف دیگر چنین تشویقی را ارائه نموده، می‌تواند از طرف دیگر درخواست مذاکره نماید و دو طرف باید با هدف اجتناب از چنین تشویقی مذاکره نمایند.

همچنین ماده (۹) با عنوان «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها» آورده است: «هر طرف متعاقد

شرکت‌های فعال در قلمروی خود را تشویق به لحاظ نمودن استانداردهای شناخته شده بین‌المللی مربوط به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در رویه و سیاست‌گذاری‌های داخلی خود خواهند کرد. این استانداردها شامل موضوعاتی از قبیل محیط‌زیست، حقوق بشر و اقدامات ضد فساد را خواهد بود.»

۴-۲- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و اسلواکی

این توافقنامه‌نامه را می‌توان یکی از جامع‌ترین توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری ایران از حیث شروط و تعهدات زیست‌محیطی دانست. در مقدمه توافقنامه آمده است: «...با تصدیق بر این که سرمایه‌گذاری برای توسعه پایدار حیاتی است؛ و با تلاش برای تضمین سازگار بودن و تسهیل‌کننده بودن سرمایه‌گذاری برای حمایت از سلامت، ایمنی و محیط‌زیست، دولت‌های متعاقد بر موارد زیر توافق می‌کنند»

تعهد به انجام ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی در خصوص سرمایه‌گذاری‌های خارجی در تعداد اندکی از توافقنامه‌های سرمایه‌گذاری پیش‌بینی شده است؛ از جمله بند (۳) ماده (۴) توافقنامه سرمایه‌گذاری بین ایران و اسلواکی، اعمال رفتار ملی و همچنین اعمال رفتار ملل کامله الوداد را منوط به ارزیابی تأثیرات سرمایه‌گذاری خارجی در جوامع محلی و محیط‌زیست پیرامون آن کرده است. از جهت گنجاندن این شرط مترقی در توافقنامه ایران و اسلواکی آن را می‌توان از توافقنامه‌های پیشرو از این حیث دانست.

ماده (۱۰) توافقنامه ذیل عنوان «حقوق محیط‌زیست» مقرر داشته است:

- ۱- طرف‌های متعاقد تصدیق می‌نمایند که تشویق سرمایه‌گذاری از طریق نادیده گرفتن اقدامات مربوط به بهداشت عمومی، ایمنی یا محیط‌زیست صحیح نمی‌باشد.
- ۲- با تصدیق حق هر طرف متعاقد در وضع نمودن سطح حمایت از محیط‌زیست و اولویت‌ها و سیاست‌های توسعه پایدار خود و اتخاذ یا اصلاح قوانین و مقررات زیست‌محیطی خود، هر طرف متعاقد اطمینان می‌دهد که قوانین و مقررات آن سطوح مناسبی از حمایت از محیط‌زیست را تأمین می‌نماید و تلاش خواهد نمود آن قوانین و مقررات را بهبود بخشد.
- ۳- سرمایه‌گذاران و سرمایه‌گذاری‌های آن‌ها باید تلاش نمایند حداکثر کمک ممکن را برای توسعه پایدار دولت میزبان و جامعه محلی از طریق رعایت سطوح مناسبی از رویه‌های مسئولیت اجتماعی به عمل آورند.»

نهایتاً ماده (۱۱) توافقنامه استثنائات عمومی (مواردی که دولت میزبان می‌تواند حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی را نادیده بگیرد) را نام می‌برد که از جمله آن موارد حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی است؛ «با رعایت این الزام که اقدامات زیر به نحوی اعمال نشوند که موجب تبعیض خودسرانه یا غیرقابل توجیه بین سرمایه‌گذاری‌ها یا سرمایه‌گذاران شود، هیچ یک از مفاد این موافقتنامه نباید به گونه‌ای تعبیر شود که موجب جلوگیری از اتخاذ یا انجام اقدامات یک طرف متعاقد شود که برای موارد زیر ضروری است: ب) حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه. ت) حفاظت از منابع طبیعی زنده یا غیرزنده تمام نشدنی.»

۴-۳- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و ژاپن

تنها شرط زیست‌محیطی در توافقنامه سرمایه‌گذاری ایران و ژاپن^۱ ماده (۱۳) آن با عنوان «استثنائات عمومی» است. در این ماده آمده است: «با رعایت این الزام که اقدامات زیر توسط یک طرف متعهد به نحوی اعمال نشوند که موجب تبعیض خودسرانه یا غیرموجه یا محدودیت پنهان نسبت به سرمایه‌گذاران طرف متعهد دیگر و سرمایه‌گذاری‌های آن‌ها در قلمرو طرف متعهد دیگر شود، هیچ یک از مفاد این توافقنامه نباید به گونه‌ای تعبیر شود که موجب جلوگیری از انجام یا اتخاذ اقدامات زیر شود: الف) ضروری برای حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه.»

۴-۴- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و سنگاپور

در ماده (۱۳) این توافقنامه دلیل عنوان «استثنائات عمومی» آمده است: «مشروط بر این که اقدامات زیر به نحوی اعمال نشوند که موجب تبعیض غیرعادلانه یا خودسرانه نسبت به طرف متعهد دیگر یا سرمایه‌گذاران آن در جایی که شرایط مشابه حاکم است یا محدودیت غیرمستقیم نسبت به سرمایه‌گذاری‌های سرمایه‌گذاران طرف متعهد دیگر در قلمرو یک طرف نشود؛ هیچ یک از مفاد این موافقتنامه به گونه‌ای تعبیر نخواهد شد که موجب جلوگیری از انجام یا اتخاذ اقدامات ضروری زیر توسط یک طرف متعهد شود: الف) برای حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه.»

۴-۵- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و لوکزامبورگ

این توافقنامه دوجانبه سرمایه‌گذاری از منظر حمایت از محیط‌زیست از جامعیت برخوردار است؛ هرچند هنوز جای موضوعاتی نظیر «تغییر اقلیم» در این توافقنامه خالی است. در مقدمه توافقنامه ضمن تصدیق بر این که سرمایه‌گذاری برای «توسعه پایدار» حیاتی است؛ بر سازگار و تسهیل‌کننده بودن سرمایه‌گذاری برای حمایت از سلامت، ایمنی و محیط‌زیست تأکید شده است.

بند (۶) ماده (۱)، «قانون زیست‌محیطی» را به معنای هر قانون یا مقرره مربوط به آن دانسته که هدف اولیه آن حفاظت از محیط‌زیست یا پیشگیری از خطری نسبت به حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه از این طرق می‌باشد: الف) پیشگیری، رفع یا کنترل آزادسازی، تخلیه یا انتشار مواد آلاینده محیط‌زیست؛ ب) کنترل مواد شیمیایی، مواد و پسماندهای خطرناک یا سمی برای محیط‌زیست و انتشار اطلاعات مربوط به آن؛ پ) حفاظت یا نگهداری از گیاهان یا جانوران وحشی، از جمله انواع در معرض خطر، زیستگاه آن‌ها و به خصوص مناطق حفاظت شده طبیعی در قلمرو طرف متعهد. یکی از ویژگی‌های قابل ملاحظه در توافقنامه سرمایه‌گذاری ایران و لوکزامبورگ، تعهد به انجام ارزیابی زیست‌محیطی سرمایه‌گذاری خارجی است. بند (۳) ماده (۶) توافقنامه اعمال رفتار ملی و رفتار ملل کامله الوداد را مشروط به ارزیابی تأثیرات سرمایه‌گذاری بر جامعه محلی و محیط‌زیست دانسته است.

علاوه بر این، توافقنامه سرمایه‌گذاری ایران و لوکزامبورگ، یک ماده را به «حقوق محیط‌زیست»

۱. مصوب ۱۳۹۵/۰۹/۰۳ مجلس شورای اسلامی

۲. مصوب ۱۳۹۶/۰۲/۰۴ مجلس شورای اسلامی

۳. مصوب ۱۳۹۸/۰۲/۲۴ مجلس شورای اسلامی

اختصاص داده است. ماده (۱۱) توافقنامه ذیل همین عنوان مقرر داشته است:

- ۱- طرف‌های متعاقد تصدیق می‌نمایند که تشویق سرمایه‌گذاری‌ها از طریق نادیده گرفتن اقدامات مربوط به بهداشت عمومی، ایمنی و محیط‌زیست صحیح نمی‌باشد.
- ۲- با تصدیق حق هر طرف متعاقد در وضع نمودن سطح حفاظت از محیط‌زیست و اولویت‌ها و سیاست‌های توسعه پایدار خود، و اتخاذ یا اصلاح قوانین و مقررات زیست‌محیطی خود، هر طرف متعاقد اطمینان خواهد داد که قوانین و مقررات آن سطوح مناسبی از حفاظت از محیط‌زیست را تأمین می‌نماید و تلاش خواهد نمود کماکان آن قوانین و مقررات را بهبود بخشد.
- ۳- سرمایه‌گذاران و سرمایه‌گذاری‌های آن‌ها باید تلاش نمایند حداکثر کمک ممکن را برای توسعه پایدار دولت سرمایه‌پذیر و جامعه محلی از طریق سطوح مناسبی از رویه‌های مسئولیت اجتماعی به عمل آورند.

نهایتاً بر طبق ماده (۱۳) ذیل عنوان «استثنائات عمومی»، هیچ یک از مفاد این موافقتنامه به گونه‌ای تعبیر نخواهد شد که مانع یک طرف متعاقد برای اتخاذ یا انجام اقدامات ضروری برای این موارد شود: (ب) حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه؛ (ت) حفاظت از منابع طبیعی زنده یا غیرزنده تمام شدنی.

۴-۶- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و چک

در مقدمه توافقنامه آمده است: «با آگاهی از اینکه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری در این موافقتنامه سبب افزایش ابتکارهای کسب و کار در این زمینه، توانمندی اقتصادی و توسعه پایدار هر دو دولت می‌گردد و در این بستر، علاقمند به ترغیب اصول مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌باشند، و با تمایل به دستیابی به این اهداف به نحوی که با حمایت از سلامت، امنیت و محیط‌زیست سازگار باشند به شرح زیر توافق نمودند»

ماده (۱۳) توافقنامه با عنوان «استثنائات عمومی» مقرر کرده است هیچ یک از مفاد توافقنامه نباید به گونه‌ای تعبیر شود که موجب جلوگیری از اتخاذ یا انجام اقدامات زیر توسط یک طرف متعاقد شود: (ب) ضروری برای حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه.

همچنین مطابق ماده (۱۴) توافقنامه با عنوان «سرمایه‌گذاری و اقدامات نظارتی»، هیچ یک از مفاد این موافقتنامه نباید به نحوی تعبیر شود که بر حق طرف‌های متعاقد برای وضع مقررات در قلمروی خود از طریق اقدامات لازم برای دستیابی به اهداف سیاست‌گذاری مشروع از قبیل حمایت از سلامت عمومی، ایمنی و محیط‌زیست تأثیر بگذارد.

۴-۷- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و مجارستان

در مقدمه توافقنامه^۲ بر سازگار بودن سرمایه‌گذاری‌ها با سلامت عمومی، محیط‌زیست و توسعه پایدار و همچنین اصول مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها تأکید شده است. همچنین، بند (۶) ماده (۲)

۱. مصوب ۱۳۹۸/۰۴/۰۳ مجلس شورای اسلامی

۲. مصوب ۱۳۹۸/۰۷/۲۱ مجلس شورای اسلامی

توافقنامه با عنوان «تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری» مقرر کرده است طرف‌های متعاقد تصدیق می‌نمایند که تشویق سرمایه‌گذاری‌ها از طریق نادیده گرفتن اقدامات مربوط به بهداشت عمومی، ایمنی یا محیط‌زیست صحیح نمی‌باشد.

بند (۶) ماده (۳) ذیل عنوان «رفتار ملی و رفتار ملل کامله الوداد»، اعمال این ماده را مشروط به ارزیابی تأثیرات سرمایه‌گذاری بر جامعه محلی و محیط‌زیست کرده است. علاوه بر این، ماده (۴) با عنوان «سرمایه‌گذاری و اقدامات نظارتی» بیان داشته است که مفاد توافقنامه حق طرف‌های متعاقد را برای وضع مقررات در قلمرو خود برای دستیابی به اهداف مشروع سیاست‌گذاری از طریق اقدامات ضروری، از قبیل حمایت از سلامت عمومی، ایمنی و محیط‌زیست را تحت تأثیر قرار نخواهد داد. ماده (۱۰) نیز با عنوان «استثنائات عمومی» مقرر می‌دارد که هیچ یک از مفاد این موافقتنامه نباید به گونه‌ای تعبیر گردد که مانع از اتخاذ یا انجام اقدامات ضروری برای موارد زیر باشد: ب) حمایت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه؛ ت) حفاظت از منابع طبیعی زنده یا غیرزنده تمام شدنی.

۴-۸- توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا. ایران و عراق

بر طبق ماده (۱۴) این توافقنامه سرمایه‌گذاری^۱ با عنوان «قوانین حاکم»، سرمایه‌گذاران مکلف به رعایت قوانین و مقررات طرف متعاقد از جمله قوانین مربوط به حمایت از محیط‌زیست گردیده‌اند.

۴-۹- پروتکل الحاقی به توافقنامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین ج.ا.ایران و کرواسی

توافقنامه سرمایه‌گذاری ایران و کرواسی در سال ۱۳۸۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. توافقنامه مذکور فاقد هرگونه شرطی نسبت به حفاظت از محیط‌زیست بود؛ لیکن طرفین با تصویب یک پروتکل الحاقی در سال ۱۴۰۰، سلامت انسان و محیط‌زیست را مورد حمایت قرار دادند؛ این شیوه حمایت از محیط‌زیست در قالب «پروتکل الحاقی به توافقنامه سرمایه‌گذاری» می‌تواند الگویی برای سایر توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری باشد که فاقد شروط زیست‌محیطی هستند.

ماده (۱۰) پروتکل الحاقی تحت عنوان «منافع امنیتی اضطراری» مقرر داشته است: «این موافقتنامه از اعمال اقدامات لازم توسط هر یک از طرف‌های متعاقد برای حفظ نظم عمومی، انجام تعهدات خود جهت حفظ و احیاء صلح یا امنیت بین‌المللی یا حفاظت از منافع امنیتی اساسی خود و نیز اقدامات جهت حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه و همچنین اقدامات جهت تضمین رعایت قوانین و مقررات یا برای حفاظت از منابع طبیعی زنده یا غیرزنده تجدیدنپذیر و گنجینه‌های ملی که دارای ارزش هنری، تاریخی یا باستانی می‌باشد، جلوگیری نخواهد کرد.»

۱. مصوب ۱۳۹۸/۰۴/۲۰ مجلس شورای اسلامی

۲. مصوب ۱۳۸۲/۰۲/۲۳ مجلس شورای اسلامی و پروتکل الحاقی مصوب ۱۴۰۰/۱۱/۰۶

تقابل پناهگاه آلودگی و توسعه پایدار؛ واکاوی شروط زیست‌محیطی در توافقنامه‌های ... ♦ ۱۰۷

ردیف	کشور	تاریخ تصویب	حفاظت محیط زیست	حمایت کامل قانونی	رفتار عادلانه و منصفانه	رفتار ملی	رفتار ملل کامله الوداد
۱	ارمنستان	۱۳۷۵/۰۸/۱۵		❖	❖		❖
۲	پاکستان	۱۳۷۶/۰۱/۱۵		❖	❖		❖
۳	قزاقستان	۱۳۷۶/۰۷/۳۰		❖	❖		❖
۴	بوسنی و هرزه گوین	۱۳۷۹/۰۱/۱۷		❖	❖	❖	❖
۵	لبنان	۱۳۷۹/۰۱/۱۷		❖	❖	❖	❖
۶	عربستان	۱۳۷۹/۰۲/۲۱					❖
۷	یمن	۱۳۷۹/۰۲/۲۵		❖	❖	❖	❖
۸	بلاروس	۱۳۷۹/۰۲/۲۷		❖	❖	❖	❖
۹	لهستان	۱۳۷۹/۰۴/۲۶		❖	❖	❖	❖
۱۰	سودان	۱۳۷۹/۰۸/۲		❖	❖	❖	❖
۱۱	آفریقای جنوبی	۱۳۷۹/۰۸/۱۰		❖	❖	❖	❖
۱۲	آذربایجان	۱۳۷۹/۰۹/۲۷			❖	❖	❖
۱۳	قطر	۱۳۸۰/۱۰/۲۲		❖	❖		❖
۱۴	سوئیس	۱۳۸۰/۱۰/۲۲		❖	❖	❖	❖
۱۵	مقدونیه	۱۳۸۰/۱۰/۱۰		❖	❖	❖	❖
۱۶	ترکیه	۱۳۸۰/۱۰/۰۴		❖	❖	❖	❖
۱۷	مغرب	۱۳۸۰/۱۰/۰۴		❖	❖	❖	❖
۱۸	بنگلادش	۱۳۸۰/۱۲/۱۴		❖	❖	❖	❖
۱۹	عمان	۱۳۸۱/۰۲/۱۸		❖	❖		❖
۲۰	سوریه	۱۳۸۱/۱۰/۲۲		❖	❖	❖	❖
۲۱	کرواسی	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
	پروتکل الحاقی	۱۴۰۰/۱۱/۰۶	❖				
۲۲	ایتالیا	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
۲۳	قرقیزستان	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖		❖
۲۴	تونس	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
۲۵	گرجستان	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
۲۶	ازبکستان	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
۲۷	بلغارستان	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖	❖	❖
۲۸	تاجیکستان	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖		❖
۲۹	اوکراین	۱۳۸۲/۰۲/۲۳		❖	❖		❖
۳۰	کره جنوبی	۱۳۸۲/۰۷/۱۳		❖	❖	❖	❖
۳۱	فرانسه	۱۳۸۲/۰۷/۱۵			❖	❖	❖

ردیف	کشور	تاریخ تصویب	حفاظت محیط زیست	حمایت کامل قانونی	رفتار عادلانه و منصفانه	رفتار ملی	رفتار ملل کامله الوداد
۳۲	فنلاند	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۳	آلمان	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۴	کوه شمالی	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۵	ترکمنستان	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖		❖
۳۶	رومانی	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۷	اتریش	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۸	بحرین	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۳۹	اسپانیا	۱۳۸۲/۱۰/۲۳		❖	❖	❖	❖
۴۰	چین	۱۳۸۳/۰۸/۱۱		❖	❖	❖	❖
۴۱	الجزایر	۱۳۸۳/۰۸/۰۵		❖	❖	❖	❖
۴۲	ونزوئلا	۱۳۸۴/۱۱/۰۹		❖	❖	❖	❖
۴۳	مالزی	۱۳۸۵/۰۱/۱۶		❖	❖		❖
۴۴	صربستان	۱۳۸۵/۰۱/۲۰		❖	❖	❖	❖
۴۵	اتیوپی	۱۳۸۵/۰۱/۲۰		❖	❖	❖	❖
۴۶	اندونزی	۱۳۸۶/۰۵/۰۳		❖	❖		❖
۴۷	سوئد	۱۳۸۶/۰۵/۱۶		❖	❖	❖	❖
۴۸	افغانستان	۱۳۸۶/۰۵/۲۸		❖	❖	❖	❖
۴۹	زیمبابوه	۱۳۸۶/۰۶/۰۴		❖	❖		❖
۵۰	کویت	۱۳۸۶/۰۶/۰۵		❖	❖	❖	❖
۵۱	یونان	۱۳۸۶/۰۶/۰۵		❖	❖	❖	❖
۵۲	لیبی	۱۳۸۶/۰۶/۰۵		❖	❖	❖	❖
۵۳	سريلانكا	۱۳۸۷/۰۲/۲۹		❖	❖	❖	❖
۵۴	اریتره	۱۳۸۸/۰۱/۱۸		❖	❖		❖
۵۵	قبرس	۱۳۸۸/۰۸/۲۶		❖	❖	❖	❖
۵۶	ویتنام	۱۳۸۹/۱۰/۱۵		❖	❖	❖	❖
۵۷	غنا	۱۳۹۱/۰۱/۱۵		❖	❖	❖	❖
۵۸	گینه بیسائو	۱۳۹۱/۰۱/۱۵		❖	❖	❖	❖
۵۹	کومور	۱۳۹۱/۰۱/۱۶		❖	❖	❖	❖
۶۰	بروندی	۱۳۹۳/۰۳/۱۸		❖	❖	❖	❖
۶۱	تازانیا	۱۳۹۵/۰۸/۲۴	❖	❖	❖	❖	❖
۶۲	روسیه	۱۳۹۵/۰۸/۲۴		❖	❖	❖	❖
۶۳	اسلواکی	۱۳۹۵/۰۸/۲۵	❖	❖	❖	❖	❖
۶۴	ژاپن	۱۳۹۵/۰۹/۰۳	❖	❖	❖	❖	❖

ردیف	کشور	تاریخ تصویب	حفاظت محیط زیست	حمایت کامل قانونی	رفتار عادلانه و منصفانه	رفتار ملی	رفتار ملل کامله الوداد
۶۵	سنگاپور	۱۳۹۶/۰۲/۰۴	❖	❖	❖	❖	❖
۶۶	لوزامبورگ	۱۳۹۸/۰۲/۲۴	❖	❖	❖	❖	❖
۶۷	چک	۱۳۹۸/۰۴/۰۳	❖	❖	❖	❖	❖
۶۸	مجارستان	۱۳۹۸/۰۷/۲۱	❖	❖	❖	❖	❖
۶۹	عراق	۱۳۹۸/۰۳/۲۰	❖	❖	❖	❖	❖
۷۰	نیکاراگوئه	۱۴۰۱/۰۸/۲۵		❖	❖	❖	❖

جدول (۲)- توافقنامه های دوجانبه سرمایه گذاری بین جمهوری اسلامی ایران و سایر کشورها

Table (2)- Bilateral Investment Treaties (BITs) between the Islamic Republic of Iran and other Countries

منبع: (نگارنده' ۱۴۰۲): (Author, 2023)

نتیجه گیری

طی سالیان اخیر دغدغه‌های زیست‌محیطی مورد توجه سیاستگذاران قرار گرفته است. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، سرمایه‌گذاری خارجی نقشی حیاتی برای رشد و توسعه اقتصادی ایفا می‌کند؛ با توجه به اینکه محیط‌زیست سالم، شرط لازم برای دستیابی به این هدف است، بنابراین سرمایه‌گذاری خارجی باید به گونه‌ای باشد، که کمترین تأثیر منفی را بر محیط‌زیست داشته و همزمان ضمن تلاش برای افزایش جذب سرمایه‌گذاری خارجی، حفاظت از محیط‌زیست نیز مورد توجه قرار گیرد و بین این دو سازگاری و هماهنگی برقرار گردد. سرمایه‌گذاران به دنبال منافع مالی و خصوصی خود هستند؛ در حالی که قوانین و مقررات زیست‌محیطی به دنبال حفاظت از بوم‌سازگان و منافع عمومی شهروندان است. رشد سرمایه‌گذاری در غیاب استانداردهای مطلوب زیست‌محیطی، منجر به افزایش آلودگی صنعتی و تخریب گسترده منابع طبیعی ناشی از تولید می‌گردد. در این راستا، درج شروط زیست‌محیطی در توافقنامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری خارجی اهمیت می‌یابد و در مواردی به موضوع دعاوی بین دولت‌ها تبدیل می‌شود.

در حال حاضر، می‌توان گفت دغدغه‌های زیست‌محیطی هنوز نتوانسته‌اند به عنوان یک گفتمان فراگیر در نظام حقوقی ایران پدیدار شوند؛ دلیل این امر، فقدان بینش و دانش کافی از مسائل زیست‌محیطی و تأثیرات نگران‌کننده آن بر حیات بشر در بین سیاستگذاران و تصمیم‌گیران است. هر چند در عمل به دلیل تحریم‌های بین‌المللی از یک سو، و ذهنیت منفی سیاستگذاران ایرانی نسبت به سرمایه‌گذاری خارجی از سوی دیگر، نظام سرمایه‌گذاری خارجی در ایران نتوانسته است همگام با سایر کشورها پیش برود؛ لیکن، با توجه به اینکه ایران از منظر مجموع ذخایر نفت و گاز در جهان، جایگاه نخست را دارا می‌باشد، سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری از این منابع می‌بایست در راستای توسعه پایدار به عمل آید. باید اذعان داشت که توسعه پایدار یک تعهد و یک ضرورت است و

نمی‌توان به آن به دیده یک انتخاب نگرست. پس در این صورت گذار به اقتصاد سبز امری گریزناپذیر خواهد بود.

مهم‌ترین ایراد که در قوانین و مقررات زیست‌محیطی ایران وجود دارد، عدم تناسب آن‌ها با معیارهای بین‌المللی است. چرا که جهان امروزی به سوی تغییر و تحول و صنعتی شدن پیش می‌رود و در این میان تحولات عظیمی در بخش صنعت و فناوری اتفاق افتاده است که نیازمند روش‌ها و شیوه‌های نوینی جهت کاهش آثار زیانبار ناشی از صنعتی شدن است. حمایت و تشویق از سرمایه‌گذاری خارجی در صنایع کم‌کربن، تسهیل انتقال و توسعه فناوری‌ها و نوآوری‌های روز دنیا و سازگار با محیط‌زیست و تغییر اقلیم، و همچنین الزام به استفاده از انرژی‌های پاک با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز، از جمله اقدامات مؤثر در تضمین محیط‌زیست سالم خواهد بود. تجربه کشورهای موفق نشان می‌دهد ورود سرمایه خارجی به این کشورها مبتنی بر تعیین و درج شروط انتقال فناوری‌های نوین با رعایت ضوابط زیست‌محیطی بوده است.

نهایت آنکه، کشوری که نسبت به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و زیست‌محیطی خود آگاه نباشد، به بیان دیگر آمایش سرزمینی عالمانه و سیاست صنعتی درون‌نگر و اولویت‌گذاری علمی و پژوهشی هوشمندانه‌ای نداشته باشد، نمی‌تواند به سرمایه‌گذاری خارجی در راستای منافع بلندمدت خود سامان بخشد. از این رو، می‌توان پیش‌بینی نمود آینده محتوم کشور با تصمیمات اتخاذی سیاستگذاران در قبال سرمایه‌گذاری خارجی، یکی از دو سناریوی پیش‌رو خواهد بود: «پناهگاه آلودگی» صنایع آلاینده خارجی؛ و یا کشوری امن برای سرمایه‌گذاران خارجی با فناوری‌های پاک، سازگار با محیط‌زیست و پیشرو در جهان؛ اکنون زمان انتخاب است.

منابع فارسی

۱. ابراهیمی، سیدنصراله، و جعفری ندوشن، شهاب. (۱۳۹۷). قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی، نگاهی به ماهیت، احکام و ویژگی‌ها. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۸(۱)، ۱۹-۱.
۲. اصفهانی، حمیده، و نادری، مهدی. (۱۳۹۵). سرمایه‌گذاری مستقیم و فرضیه پناهگاه آلودگی. *فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه*، ۲۱(۴)، ۱۴-۳.
۳. بذریچ، حمید، و کریمی خنجری، فرزاد. (۱۴۰۱). جایگاه تعهدات محیط‌زیستی در حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی با تأکید بر سرمایه‌گذاری در حوزه نفت. *مجله محیط‌زیست و توسعه فرابخشی*، ۷(۷۶)، ۱۰۱-۹۰.
۴. بهزادی پارس، آرش، و سیفی، جمال. (۱۳۹۸). رابطه حقوق سرمایه‌گذاری خارجی و تعهدات بین‌المللی حقوق بشر و محیط‌زیست. *مجله حقوقی بین‌الملل*، ۳۶(۶۱)، ۷۴-۴۳.
۵. پژوهیان، جمشید، و زندی، فاطمه. (۱۳۸۹). ارتباط بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و محیط‌زیست. *فصلنامه علوم اقتصادی*، ۴، ۱-۲۶.
۶. پورهایمی، سیدعباس، و سبحانی‌نیا، مجتبی. (۱۳۹۹). جایگاه معاهده در نظام حقوقی ایران با

- نگاهی به نحوه اجرای معاهدات زیست‌محیطی. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۲۲(۹)، ۲۸۴-۲۶۹.
۷. ترابی، تقی، و رادفر، رضا. (۱۳۹۵). تأثیر کیفیت سرمایه انسانی بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی. فصلنامه دانش سرمایه‌گذاری، ۱۹(۵)، ۲۵۴-۲۳۵.
۸. حمیدیان، حمید، و رضایی، علی. (۱۳۹۹). نقد و بررسی جایگاه مسئولیت اجتماعی در چارچوب معاهدات سرمایه‌گذاری. پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۲۴(۴)، ۹۵-۵۵.
۹. حیدری، هومن، رحیمی، فتح‌اله، و شاهسوندی، اسماعیل. (۱۴۰۱). رویکرد حقوق ایران به محیط‌زیست در اجرای قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی. مجله حقوق پزشکی، ۱۶، ۱۱۹-۱۳۳.
۱۰. خسروی، نوراله، شیروی، عبدالحسین، و محبی، محسن. (۱۴۰۱). هدف عمومی در حقوق سرمایه‌گذاری خارجی. مطالعات حقوقی، ۱۴(۲)، ۹۷-۶۵.
۱۱. دلداری، علی، جلالی، محمود، و رئیسی، لیلا. (۱۴۰۰). انتساب سلب مالکیت غیرمستقیم اموال سرمایه‌گذاری خارجی به دولت در پرتو رویه داوری‌های بین‌المللی. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۸(۲)، ۱۶۲-۱۴۳.
۱۲. سلیمی ترکمانی، حجت، و حاضر وظیفه، جلیل. (۱۳۹۸). تعارض میان حقوق بشر و شرط ثبات در حقوق سرمایه‌گذاری خارجی. مطالعات حقوقی، ۱۱(۳)، ۱۶۹-۱۴۳.
۱۳. شمسایی، محمد، و حسینی آزاد، سید علی. (۱۴۰۰). نقش شفافیت در تفسیر شرط رفتار عادلانه و منصفانه در حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۱(۲)، ۷۹۷-۸۱۷.
۱۴. شیروی، عبدالحسین. (۱۳۹۶). حقوق تجارت بین‌الملل. تهران: انتشارات سمت.
۱۵. طهماسبی، مرضیه، و رئیسی، لیلا. (۱۴۰۰). رابطه حقوق بشر و حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری در پرتو رویه ایکسید. مجله حقوقی بین‌المللی، ۳۸(۶۴)، ۱۸۰-۱۵۱.
۱۶. قدرتی راد، مینا، پورقصاب امیری، علی، و بهنیا، احمد رضا. (۱۴۰۰). ظرفیت شرکت‌های فراملی در بهبود اقتصاد و روابط بین‌المللی کشورهای مطابق اصول حقوق بشری. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۲(۷۰)، ۲۲۲-۲۰۵.
۱۷. کازرونی، علیرضا، و فشارکی، مجید. (۱۳۹۴). تأثیر صادرات صنعتی بر محیط‌زیست ایران. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ۱۴(۵۵)، ۲۱۲-۱۸۳.
۱۸. گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۹). الزامات جذب بهینه سرمایه‌گذاری خارجی در ایران با بهره‌گیری از تجربه کشورهای موفق، شماره مسلسل ۱۷۰۸۳، ۶۱-۱.
۱۹. میرزایی، مرجانه، حری، حمیدرضا، و صادقی، زین‌العابدین. (۱۳۹۸). تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر آلودگی محیط‌زیست در کشورهای عضو منا. فصلنامه اقتصاد محیط‌زیست و منابع طبیعی، ۳(۴)، ۱۳۰-۱۱۳.

۲۰. نساری، الناز، و زمانی، قاسم. (۱۳۹۷). سلب مالکیت زیست‌محیطی در رویه داوری خارجی. پژوهش حقوق تطبیقی، ۲۲(۳)، ۱۳۶-۱۰۵.

English References

1. Agreement between the Government of Canada and the Government of the Peoples Republic of China for the Promotion and Reciprocal Protection of Investment. (2014). (Canada-China BIT)
2. Agreement on Free Trade and Economic Partnership between the Swiss Confederation and Japan. (2009). (Japan-Swiss BIT)
3. Agreement on Encouragement and Reciprocal Protection of Investment between the Kingdom of the Netherland and Republic of Costa Rica. (2001). (Costa Rica-Netherland BIT)
4. Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine Railway. (2005). para 59.
5. Beharry, C. L., Kuritzky, M. E. (2015). Going Green: Managing the Environment through International Investment Arbitration. *American University International Law Review*, 30, 383-430.
6. Canada- Peru Free Trade Agreement. (2009). Available at: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/>
7. Canada- Colombia Free Trade Agreement. (2011). Available at: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/colombia-colombie/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
8. Canada- Panama Free Trade Agreement. (2013). Available at: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/panama/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
9. Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica) Judgment. (2015). ICJ Reports, paras 153 and 161.
10. European Union-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement. (2017). (CETA) Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement_en.
11. Gabcikovo-Nagymaros Project Judgment. (1997). ICJ Reports, para 140.
12. Garsous, G. (2017). *Foreign Direct Investment and the Pollution Haven Hypothesis*:

- Evidence from Listed Firms*. OECD Economics Department Working Papers No. 1379, OECD Publishing.
16. Handle, Gunther. (2007). Transboundary Impacts in Daniel Bondansky, eds. *Handbook of International Environmental Law*. Oxford: Oxford University Press. pp. 538-548.
  17. ICSID: *Compania del desarrollo de Santa Elena, S.A. v. Republic of Costa Rica*, YCA XXVI (2001), 72.
  18. Jorgenson, A.k. (2016). The Sociology of Ecologically Unequal Exchange, Foreign Investment Dependence and Environmental Load Displacement. *Journal of Political Ecology*, 32, 334-341.
  19. Mabey, N.; MacNally, R. (2009). *Foreign Direct Investment and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development*. A WWF-UK Report, Available online: <http://assets.wwf.org.uk/downloads/fdi.pdf>
  20. Marisi, F. (2020). *Environmental Interests in Investment Arbitration: Challenges and Directions*. Kluwer Law International, The Netherland.
  21. Miles, Wendy., Lawry-White, Merryl. (2019). Arbitral Institutions and the Enforcement of Climate Change Obligations for the Benefit of all Stakeholders. *ICSID Review*, 1-31.
  22. *Pulp Mills on River Uruguay Judgment*. (2010). ICJ Reports, para 101.
  23. Reciprocal Investment Promotion and Protection Agreement between the Government of Kingdom of Morocco and Government of the Federal Republic of Nigeria. (2018). (Nigeria-Morocco BIT).
  24. Shao, X. (2021). Environmental and Human Rights Counterclaim in International Investment Arbitration. *Journal of International Economy Law*, 24, 157-179.
  25. Steininger, S. (2018). Whats Human Rights Got to Do with It? An Empirical Analysis of Human Rights Reference in Investment Arbitration. *Leiden Journal of International Law*, 31, 33-58.
  26. Su, K. Shen, W. (2023). Environmental Protection Provisions in International Investment Agreement: Global Trends and Chinese Practices. *Sustainability*, 15, 1-34.
  27. Trouwborst, A. (2002). *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. Kluwer Law International.
  28. United Nations General Assembly Resolution. (2022). *The Human Right to a clean, Healthy and Sustainable Environment*. A/76/L.75. Available online: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/436/72/PDF/N2243672.PDF?OpenElement>.
  29. UNCTAD, World Investment Report. (2022). *International Investment Governance*. Available on line: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf
  30. UNCTAD Environment Report. (2020). Available at:

<https://unctad.org/system/files/official-document/psiteitd23.en.pdf>

Translated References to English

1. Agreement between the Government of Canada and the Government of the Peoples Republic of China for the Promotion and Reciprocal Protection of Investment. (2014). (Canada-China BIT)
2. Agreement on Free Trade and Economic Partnership between the Swiss Confederation and Japan. (2009). (Japan-Swiss BIT)
3. Agreement on Encouragement and Reciprocal Protection of Investment between the Kingdom of the Netherland and Republic of Costa Rica. (2001). (Costa Rica-Netherland BIT)
4. Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine Railway. (2005). para 59.
5. Bazrpach, H. Karimi Khanjari, F. (2020). The Position of Environmental Obligations in International Investment Law with Emphasis on Investment in the Oil Field. *Environment and Interdisciplinary Development*, 7(76), 90-101. **(In Persian)**
6. Beharry, C.L., Kuritzky, M.E. (2015). Going Green: Managing the Environment through International Investment Arbitration. *American University International Law Review*, 30, 383-430.
7. Behzadi Parsi, A. Seifi, S. J. (2019). The Relationship between Foreign Investors Right and International Human Rights and Environment Obligations. *International Law Review*, 36(61), 43-74. **(In Persian)**
8. Canada- Peru Free Trade Agreement. (2009). Available at: <https://www.international.gc.ca>
9. /trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/
10. Canada- Colombia Free Trade Agreement. (2011). Available at: <https://www.international.gc.ca>
11. /trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/colombia-colombie/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng
12. Canada- Panama Free Trade Agreement. (2013). Available at: <https://www.international.gc.ca/>
13. trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/panama/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng
14. Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River

- (Nicaragua v. Costa Rica) Judgment. (2015). ICJ Reports, paras 153 and 161.
15. Deldar, A. Jalili, M. Raisi, L. (2021). Assignment of Indirect Expropriation of Foreign Investors Property to the Government in the Light of International Arbitrations Procedure. *International Studies Journal (ISJ)*, 18(2), 143-162. **(In Persian)**
  16. Ebrahimi, S.N. Jafari Nedoushan, S. (2018). Foreign Investment Contract; An Overview of Legal Nature, Features and Characteristics. *Law Quarterly*, 48(1), 1-19. **(In Persian)**
  17. Esfahani, H. Naderi, M. (2017). Foreign Direct Investment and Pollution Haven Hypothesis. *JPBUD*, 21(4), 3-14. **(In Persian)**
  18. European Union-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement. (2017). (CETA) Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement_en.
  19. Gabcikovo-Nagymaros Project Judgment. (1997). ICJ Reports, para 140.
  20. Garsous, G. (2017). *Foreign Direct Investment and the Pollution Haven Hypothesis: Evidence from Listed Firms*. OECD Economics Department Working Papers No. 1379, OECD Publishing.
  21. Ghodrati Rad, M. Porghassab Amiri, A. Behniafar. A. (2021). The Capacity of Transnational Corporations to Improve the Economies and International Relations of Countries in Accordance with Human Rights Principles. *International Studies Journal (ISJ)*, 18(2), 205-222. **(In Persian)**
  22. Hamidian, H. Rezaee, A. (2021). The Study of the Status of Social Responsibility in Investment Treaties. *CLR*, 24(4). **(In Persian)**
  23. Handle, Gunther. (2007). Transboundary Impacts in Daniel Bondansky, eds. *Handbook of International Environmental Law*. Oxford: Oxford University Press. pp. 538-548.
  24. Heydari, H. Rahimi, F. Shahsavandi, E. (2022). The Iranian Law Approach to the Environment in the Implementation Foreign Investment Contracts. *Medical Law Journal*, 16, 119-133. **(In Persian)**
  25. ICSID. (2001). *Compania del desarrollo de Santa Elena, S.A. v. Republic of Costa Rica*, YCA XXVI, 72.
  26. Jorgenson, A. k. (2016). The Sociology of Ecologically Unequal Exchange, Foreign Investment Dependence and Environmental Load Displacement. *Journal of Political Ecology*, 32, 334-341.
  27. Kazeroni, A. Fesharaki, M. (2015). The Effect of Industrial Exports on the Iranian Environmental Quality. *IJTC*, 14(55), 183-212. **(In Persian)**
  28. Khosravi, N. Shiravi, A. Mohebi, M. (2022). Public Purpose in Foreign Investment Law. *Journal of Legal Studies*, 14(2), 65-97. **(In Persian)**

29. Mabey, N.; MacNally, R. (2009). *Foreign Direct Investment and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development*. A WWF-UK Report, Available online: <http://assets.wwf.org.uk/downloads/fdi.pdf>
30. Marisi. F. (2020). *Environmental Interests in Investment Arbitration: Challenges and Directions*. Kluwer Law International, The Netherland.
31. Miles, Wendy., Lawry-White, Merryl. (2019). Arbitral Institutions and the Enforcement of Climate Change Obligations for the Benefit of all Stakeholders. *ICSID Review*, 1-31.
32. Mirzaei, M. Horry, H. Sadeghi, Z. (2019). Investigating the Effect of Foreign Direct Investment on Environmental Pollution in MENA. *Journal of Environmental and Natural Resources Economics*, 3(4), 113-130. **(In Persian)**
33. Nesari, E. Zamani, G. (2018). Environmental Expropriation in Foreign Investment Arbitration Practice. *CLS*, 22(3), 105-136. **(In Persian)**
34. Pajoojan, J. Zandi, F. (2010). Relation between Foreign Direct Investment and Environment. *Quarterly of Economic Science*, 4, 1-26. **(In Persian)**
35. Poorhashemi, S.A. Sobhaninia, M. (2020). The Status of the Treaties in the Iranian Legal System with a Glance to the Implementation of Environmental Treaties. *Journal of Environmental Science and Technology*, 22(9), 269-284. **(In Persian)**
36. Pulp Mills on River Uruguay Judgment. (2010). ICJ Reports, para 101.
37. Reciprocal Investment Promotion and Protection Agreement between the Government of Kingdom of Morocco and Government of the Federal Republic of Nigeria. (2018). (Nigeria-Morocco BIT).
38. Report of Research Center for Islamic Consultative Assembly. (2020). The Requirements for Optimal Attraction of Foreign Investment in Iran in Light of the experience of successful countries, Serial No. 17083, 1-61. **(In Persian)**
39. Salimi Turkamani, H. Hazer Vazifeh, J. (2019). The Conflict between Human Rights and the Stabilization Clause in Foreign Investment Law. *Journal of Legal Studies*, 11(3), 143-169. **(In Persian)**
40. Shamsaei, M. Hosseini Azad, S. A. (2021). The Role of Transparency in Interpretation of the FET Standards in International Investment Law. *Public Law Studies Quarterly*, 51(2), 797-817. **(In Persian)**
41. Shao, X. (2021). Environmental and Human Rights Counterclaim in International Investment Arbitration. *Journal of International Economy Law*, 24, 157-179.
42. Shiravi, A. (2017). *International Trade Law*. Tehran: Samt Publication. **(In Persian)**
43. Steininger, S. (2018). Whats Human Rights Got to Do with It? An Empirical Analysis

- of Human Rights Reference in Investment Arbitration. *Leiden Journal of International Law*, 31, 33-58.
44. Su, K. Shen, W. (2023). Environmental Protection Provisions in International Investment Agreement: Global Trends and Chinese Practices. *Sustainability*, 15, 1-34.
45. Tahmasebi, M. Raisi, L. (2021). The Relation between Human Rights and International Investment Law in Light of the ICSID. *International Law Review*, 38(64), 151-180. **(In Persian)**
46. Torabi, T. Radfar, R. (2016). The Impact of the Quality of Human Resources on Attracting Foreign Direct Investment. *Journal of Investment Knowledge*, 5(19), 235-254. **(In Persian)**
47. Trouwborst. A. (2002). *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. Kluwer Law International.
48. United Nations General Assembly Resolution. (2022). *The Human Right to a clean, Healthy and Sustainable Environment*. A/76/L.75. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/436/72/PDF/N2243672.PDF?OpenElement>.
49. UNCTAD, World Investment Report. (2022). *International Investment Governance*. Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf
50. UNCTAD Environment Report. (2020). Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/psiteiitd23_en.pdf

